

ההשלכות המגדריות של המעבר לצבא מקצועי

הרצאה לסימולציה – מודל גיוס אחר

האוניברסיטה הפתוחה, 26.12.2011

אורנה ששון-לוי, sassono@mail.biu.ac.il

המחלקה לסוציולוגיה והתכנית ללימודי מגדר אוניברסיטת בר אילן

השלכותיו המגדריות של המעבר לצבא מקצועי כבר נחקרו לרוב, והמחקר מציע מספר תשובות כמעט מובנות מאליהן: מרבית צבאות העולם גייסו בגיוס חובה רק גברים, והמעבר לצבא מקצועי הביא לירידה בשיעורי הגיוס של גברים והיה כרוך, לפיכך, בעלייה בשיעור השתתפותן של נשים ובפתיחת תפקידים לא מסורתיים בפני נשים (Segal, 1995; Iskra et al., 2002). בצרפת למשל, עלה שיעור הנשים בצבא מ-7.5% ל-19% לאחר ביטול גיוס החובה בשנת 2000. i. הצבא האמריקאי הקפיד על מכסה של 2% נשים בצבא כל עוד הוחל גיוס חובה, אולם המעבר לצבא מתנדבים בשנת 1973 יצר מחסור בכוח אדם, והביא את הצבא לפנות לגיוס נשים. כיום נשים מהוות כ-14% בזרועות השונים של הצבא האמריקאי, עם ייצוג גבוה במיוחד של 19.6% בחיל האוויר וייצוג נמוך של 6.7% בחיל הנחתים. ii. החוקר מרק האלטינר טוען במפורש כי ככל שהצבא יותר מקצועי, ומבוסס פחות על גיוס חובה, כך יהיו בו יותר נשים (Haltiner, 1998: 27). יתר על כן, לדעתו, המשך קיומו של גיוס חובה הוא המכשול העיקרי בפני עליית שיעור הנשים בצבא (Haltiner, 1998: 32).

אולם ישראל היא מקרה יחודי בכל הקשור לצבא ומגדר, כיוון שהיא המדינה היחידה המגייסת נשים בגיוס חובה מאז קום המדינה. זהו הבדל קריטי מבחינה קונצפטואלית ואמפירית, ואפילו לשונית. למשל – המושג המרכזי בנושא של נשים בצבאות המערב הוא Integration. מושג זה מניח שבצבא יש רק גברים, ובהדרגה ובזהירות אפשר לשלב בו נשים. בישראל תמיד שליש מהצבא הסדיר היו נשים ולכן המילה לשלב לא מתאימה. הצבא הישראלי דורש אם כן ניתוח נפרד והמשגה נפרדת מזו הקיימת היום על צבאות המערב. אי אפשר להסיק באופן ישיר מהתהליך שעברו צבאות אחרים, אלא יש להעלות את השאלה מחדש על המקרה הישראלי.

למעבר מגיוס חובה אוניברסלי לגברים ולנשים למודל של צבא מקצועי יכולות להיות אם כן השלכות מגדריות אחרות, אולי אפילו הפוכות, מאלו המוכרות לנו מהמחקר הקיים. מתוך ההקשר הישראלי של צבא חובה הקשור בקשר הדוק להגדרת האזרחות במדינה, אני רוצה להרחיב את השאלה מעבר למיקומן של נשים בארגון הצבאי, ולשאול איך יכול להשפיע מעבר לצבא מקצועי על המשטר המגדרי (gender regime) של החברה בכללותה. שאלה זאת יש לבחון, לטענתי, בשלוש רמות:

1. רמת המקור: כלומר השפעת המעבר לצבא מקצועי על המשמעויות המגדריות של האזרחות והתרבות בישראל.
2. רמת הארגון הצבאי - מה יהיה שיעורן ומיקומן של נשים בצבא המקצועי, והאם ישתנה אופיה המגדרי של התרבות הארגונית של הצבא?
3. רמת הפרט - מה תהיה חוויית השירות הצבאי של החיילות לאחר מעבר לשירות וולנטרי.

כפי שנראה, בכל אחת מהרמות יכולות להיות השלכות שונות, ולעתים מנוגדות, כך שגם מעבר לצבא מקצועי לא יכונן כנראה משטר מגדרי קוהרנטי.

הכללת נשים בגיוס חובה

הצבא הישראלי, אשר הוקם במאי 1948 התבסס על אתוס של "צבא העם" הנובע מהאידיאולוגיה האוניברסלית של מדינת הלאום המודרנית, וכלל לכן גם גיוס חובה של נשים. "נשים", כך נטען בדיונים בכנסת, "הוכיחו שהן ראויות לזכות להיות חיילות". אולם אף אחד מהתומכים בשירות חובה של נשים לא התנגד להצעה של בן גוריון להעניק פטור לנשים נשואות או אמהות, שכן, השירות צבאי נתפש כמסכן את התפקיד העיקרי של האשה: תפקיד האם בישראל. הפטור לנשים נשואות ולאמהות אומנם יכול להתפס כזכות יתרה, אך הוא פועל כחרב פיפיות: כאשר השירות הצבאי הוא שמקנה כרטיס כניסה לאזרחות ישראלית מלאה, הפטור לנשים נשואות מבהיר שעבור נשים האימהות חשובה יותר מתפקידן כחיילות וכאזרחיות (ברקוביץ', 1999).

ההחלטה על גיוס חובה של נשים רווקות בישראל לא שינתה את האופי הגברי של הצבא, שהמגדר מהווה עקרון פורמלי ומוצהר בארגונו. כל הנשים בצבא שירתו בחיל הנשים, והצבא הועיד לנשים ולגברים אורך שירות שונה, מסלולי שירות נפרדים, תפקידים שונים, אפשרויות קידום שונות וחוויות צבאיות שונות. בנוסף, כמו בצבאות רבים בעולם, גם בישראל התרבות הצבאית משקפת תפישות סטריאוטיפיות, דיכוטומיות והירארכיות של נשיות וגבריות.

הצבא הישראלי מייצג אם כן את הדילמה של האזרחות ביחס לנשים: מצד אחד שירות החובה של נשים בצה"ל מגלם את האידיאולוגיה של שוויון בין המינים, המושג על ידי הנשיאה משותפת של נשים וגברים בעול הבטחוני בישראל. ומצד שני, נשים משתתפות בשירות הצבאי כשונות מהגברים. כך, הנשים אינן מודרות מהתחום הציבורי, אולם הן משולבות בו אחרת מגברים.

מאמצע שנות ה-90, עבר המשטר המגדרי של הצבא הישראלי מספר שינויים משמעותיים: בעקבות בג"ץ אליס מילר (1995) נפתחו מספר תפקידי לחימה בפני נשים; חיל הנשים בוטל בשנת 2000 ובמקומו הוקם אגף של יועצת הרמטכ"ל לענייני נשים; הכשרות רבות, החל מטירונות בסיסית ועד הכשרות לקצונות מטה, אוחדו, כך שנשים וגברים עוברים אותם יחד; ומשנת 2000, הוחל בניטור של הטרדות מיניות בצבא (ששון-לוי, 2006).

יחד עם זאת, מנגנוני המיון וההצבה מאורגנים ברובם על פי מגדר, וכך נשמרת הפרדה מגדרית תעסוקתית בצבא. הסיכויים לשיבוץ בתפקידים השונים מעוצבים, קודם כל, על פי המין, ורק אחר כך על פי הכישורים של המתגייס או המתגייסת. בזמן ש-90% מהתפקידים הצבאיים פתוחים בפני נשים, הרי שרק 67% מהם אכן מאוישים על ידי נשים. נשים מהוות רק כשלושה אחוזים מהכוח הלוחם בצבא, ושיעור הנשים בדרגות בכירות נמוך עד כדי כך שנשים מהוות רק 4.4% ממספר האל"מים בצה"ל (יוהלין, 2009). רק במאי 2011 קודמה לראשונה אשה לדרגת אלוף, כאשר תא"ל אורנה ברביבאי מונתה לתפקיד ראש אגף כוח האדם במטה הכללי. יתר על כן, מעמדן של הנשים במקומות החדשים שאליהן הגיעו איננו יציב ובטוח, משום שהן נתקלות בשיחים שמאיימים בחזרה לאחור (Backlash) מבחינת שילובן של הנשים בצבא האם ניתן להניח שמעבר לצבא מקצועי יביא לשינוי אשר יפתור את המעמד האמביוולנטי של נשים ביחס לצבא ולמדינה, או דווקא לצמצום מקומן של הנשים בצבא? כאן חשוב להדגיש שאי אפשר להתייחס לנשים כאל קבוצה אחידה, אלא השאלה חייבת להיות איזה נשים, מאיזו קבוצה אתנית, מעמדית או לאומית, יושפעו ובאיזה אופן מהמעבר לצבא מקצועי. לא תמיד אוכל לעמוד על שאלה זאת בדיון הנוכחי, אבל חשוב לא להמשיך ולהסתכל על הנשים כמקשה אחת.

השינויים במעמדן של נשים בצבא תלויים, בראש ובראשונה, בהקשר החברתי שבו ייעשה המעבר לצבא מקצועי. יחסי המגדר בצבא אינם "טבעיים" או הכרחיים, אלא הם מאורגנים על פי גורמים חברתיים ופוליטיים משתנים, ומתוך תפיסות אידיאולוגיות מושרשות. לטענתי, במקרה הישראלי יש (לפחות) שלושה הקשרים חשובים לעיצוב המבנה המגדרי של הצבא: תפיסת האיום הביטחוני, דמותה החברתית של ישראל, והשפעתם של תהליכי גלובליזציה על הצבא. אחרי דיון בשלושת ההקשרים הללו, אעבור לדון בהשלכות המגדריות האפשריות של מעבר לצבא מקצועי בישראל.

1. ההקשר הראשון והקריטי הן עבור השינוי מבני של הצבא והן עבור מקומן של הנשים בו הוא המצב הביטחוני, או ליתר דיוק, תפיסת האיום הביטחוני. אופייה של המשימה העיקרית של הצבא – הנע על רצף ממלחמת "פנים אל פנים" אל לוחמה בעצימות נמוכה (LIC) – הכוללת גם פעולות שיטור על אוכלוסיה אזרחית, או הגנה על גבולות שקטים באופן יחסי בהקשר של הסכמי שלום – משפיע באופן מובהק על הסיכוי שהצבא יעבור שינוי מבני דרמטי.

יש הטוענים כי מעבר לצבא מקצועי מתרחש רק בהקשר של הסכמי שלום יציבים וארוכי טווח. במידה שהקמת צבא מקצועי אכן תבוא בעקבות ירידה בתפיסת האיום הגיאופוליטי, כך יהיה קל יותר לגייס נשים למגוון רחב יותר של תפקידים צבאיים. לעתים קרובות, "צבאות של שלום" מגייסים נשים גם לתפקידי לחימה, אולי מתוך ההנחה הסמויה שהן לא באמת יצטרכו להשתתף בלחימה. כך למשל, כבר היום 70% מהמשרתים בגדוד קרקל, שתפקידו שמירה על גבולות השלום בערבה, הן נשים. אחרים טוענים כי המעבר לצבא מקצועי איננו בהכרח תוצר של הסכמי שלום, אלא שצבא מקצועי מתאים יותר לתצורות המלחמות הצפויות בעתיד. בתצורות לחימה אלה, המוכרות בשם הכולל (RMA) "Revolution of Military Affairs" הדגש מושם על לחימה טכנולוגית מונחית מרחוק, ועל יחידות צבאיות קטנות, גמישות וניידות, הפועלות בדרך של לחימה רשתית (King, 2006). מקצועות המחשבים, האלקטרוניקה והמודיעין מהווים את המוקד של לחימה כזו, ואלה דורשים חינוך תיכוני ברמה גבוהה וזמן הכשרה ארוך נוסף בצבא. הדגש על טכנולוגיה מצמצם את חשיבותם של הבדלים גופניים בין נשים וגברים ומקל לכן על כניסת נשים לתפקידי צווארון לבן, כגון מחשבים ומודיעין, שעתה הם חשובים, יוקרתיים וחיוניים לצבא כמעט כמו לוחמי החי"ר והקומנדו (כהן, 2001). כך או כך, להקשר הגיאופוליטי ובטחוני יש חשיבות מרכזית לגבי אופן הצבת הנשים בצבא.

2. ההקשר החשוב השני אשר ייעצב את מקום הנשים בצבא הוא היחסים בין דתיים לחילוניים בישראל. מאז שנות ה-80 לערך, הולך ומתגבר פיצול בחברה בישראל בין שתי אוריינטציות דומיננטיות: אוריינטציה פוסט-לאומית ומבקשת ליצור חברה דמוקרטית ופלורליסטית יותר תוך פתיחות (בעיקר כלכלית) לעולם הרחב. כנגדה מתפתחת אוריינטציה ניאולאומית, לוקאלית, אשר שואפת להדגיש את הזהות היהודית הפרטיקולרית, ולכונן קהילה סגורה ואקסקלוסיבית (רם, 1999, 2005; פלד ושפיר, 2005). כבר היום יש ליחסים בין דתיים לחילוניים השלכות מרחיקות לכת על הצבא בכלל, ועל יחסי מגדר בצבא בפרט. ב-1999 טען סטיוארט כהן (Cohen 1999) שהדת מהווה לא רק גורם מלכד אלא גם גורם מפלג ומעורר מתחים בתוך הצבא, וניתוח זה נכון גם לכל הקשור ליחסי מגדר בצבא. הנושא כבר מדובר ומוכר ואין הרבה צורך לפרט: רבני הציונות הדתית, ובעיקר רבני המכונות הצבאיות, מתנגדים באופן נמרץ לחקיקה המאפשרת שירות משותף של גברים ונשים. סלע המחלוקת העיקרי הוא שילוב נשים בתפקידים קרביים, שלטענת הרבנים אינו מאפשר לחיילים הדתיים לשמור על כללי הצניעות. התנגדות הרבנים הביאה

להקמתה של ועדה שבדקה את הנושא והמליצה על כללי "השילוב הראוי" של בנות ביחידות הקרביות. הקמת ועדת "השילוב הראוי" מעידה כי הצבא מצא דרך להכיל ואף לנהל את ההתנגשות בין אינטרסים של דתיים לאינטרסים של נשים בצבא, אולם היא גם קבעה את גבולות פתיחת התפקידים, סימנה את השילוב כבעיה עבור הצבא, ואפשרה מדיניות מחמירה יותר של הפרדה בין נשים וגברים בצבא (לרר, 2010). למרות זאת, במהרה הסתבר שכללי "השילוב הראוי" נתפסים כפשרה בעיני חלק מרבני הציונות הדתית. כך, למשל, התבטא ר"מ משיבת הסדר במרכז הארץ, אשר כותב על סוגיות צבא והלכה:

"מה שנקרא 'השילוב הראוי' איננו ראוי ואינו עומד בקריטריונים ההלכתיים. הוא גובש על פי קריטריונים פשרניים כאשר הנציגים הדתיים הבינו שזה מה שהם יכולים להשיג. כך שלמעשה מי שמתגייס לצבא הוא כבר פשרן [...] צריך שלא יהיו חיילות בסביבה בכלל, גם לא פקידות. iii.

אם כן, בחלק מהחוגים הדתיים יש עניין גובר והולך לאפשר לחיילים שירות ביחידות השדה שלא יכללו נשים, אף לא בתפקידי הדרכה או פקידות. הצבא נאלץ להתמודד שוב ושוב עם דרישות של חיילים דתיים להפרדה מגדרית בסוללות תותחנים, בנופשים של יחידות, בקורס מודיעין, בטקסים זיכרון צבאיים ועוד. הצבא לא יכול להתעלם מדרישותיהם של רבני ישיבות ההסדר והמכינות הצבאיות, שכן אלו מספקות לצבא חיילים בעלי מוטיבציה גבוהה, המשרתים לעתים קרובות ביחידות קרביות מובחרות. החיילים הדתיים מהווים כיום כרבע מהמערך הלוחם ועד כמחצית משיעור הקצינים הזוטרים, ולכן תלות הצבא בחיילים הדתיים היא קריטית (לוי, 2007). יחד עם זאת, אם הצבא מקבל על עצמו את התנאים שמציבים הרבנים, הוא עלול להוביל בהדרגה להוצאת נשים לא רק מתפקידים קרביים, אלא כמעט מכל תפקיד שיש בו עבודה מול גברים בצבא, כולל תפקידי מודיעין, הדרכה, חינוך ות"ש. במקרה כזה, הצבא הישראלי ישנה את אופיו ויתרחק מתפיסתו כ"צבא העם" האוניברסלי. הדבר נכון על אחת כמה וכמה אם הצבא המקצועי יקום בחברה בעלת אופי דתי יותר, ויהיה בשליטה פוליטית דתית. מבנה חלוקת הכוח ביחסים בין דתיים לחילוניים בישראל ישפיע, אם כך, על מקומן של הנשים בצבא, כשעוצמתן של קבוצות דתיות בתוך ומחוץ לצבא יכולה לפעול להחלשת מעמדן של הנשים בצבא, או לפחות לרה-סגרגציה מגדרית בצבא.

3. ההקשר השלישי הוא גלובליזציה: האסכולה הניאו-מוסדית מראה כי אחת מהשפעות הגלובליזציה היא חיקוי (mimetic isomorphism) של מבנים ארגוניים דומיננטיים על ידי ארגונים קטנים במקומות שונים בעולם. ההשפעה הדדית של צבאות זה על זה משמעותית בעיצוב המבנה החברתי שלהם, והדבר נכון גם ביחס לשאלת שילוב הנשים בצבא. שילוב הנשים בצבאות המערב מעוצב בדרך כלל על ידי חקיקה מדינתית, iv אולם לעתים קרובות שילוב הנשים הוא תוצר של החלטות במוסדות גלובליים, על-מדינתיים. שילוב הנשים בצבאות מערביים הוא בעקבות החלטת בית המשפט לצדק של האיחוד האירופאי משנת 2000, שפסק כי כל מדינות הקהילה האירופאית צריכות לגייס נשים באופן שוויוני ולפתוח את כל התפקידים בפני נשים. v החלטת האו"ם 1325, וגישת ה-Gender Mainstreaming של נאט"ו הביאו גם הם לשילוב של נשים בצבאות המערב. vi. הצבא הישראלי איננו מחויב להחלטות בית המשפט האירופאי לצדק, אולם הוא איננו מנותק מהחלטות אלו: הוא מקיים ביקורים הדדיים, אימונים משותפים וכן שולח באופן קבוע נציגים לכנס השנתי של הוועדה לשירות הנשים של נאט"ו. קשרים מגוונים אלה מייצרים למידה והשפעה הדדית בין צבאות גם ביחס למבנה המגדרי שלהם.

שלושת הקשרים החברתיים הללו יעצבו את אופיו החברתי של הצבא המקצועי, אם וכאשר יקום, וכן את מקומן של הנשים בו. החלק הבא יבחן את השפעתו המגדרית של המעבר לצבא מקצועי בשלוש רמות: אזרחות, הארגון הצבאי וחויית החיילת.

1. רמת המקרו: אזרחות ותרבות

שיח האזרחות הדומיננטי בישראל הוא שיח האזרחות הרפובליקני, ולפיו אזרחותם ושייכותם של יחידים לקהילה הלאומית נמדדות על פי מידת תרומתם לקהילה ובעיקר לבטיחותה של הקהילה (פלד ושפיר, 2005). השירות הצבאי נתפס, אפוא, כביטוי עיקרי למחויבותו של הפרט למדינה, והצבא נתפס כמגדיר מרכזי של האזרחות בישראל (קימרלינג, 1993; Helman, 1997). בתפיסת אזרחות זו, האזרח הטוב הוא הגבר המשרת בשירות קרבי ומוכן להקריב את חייו למען המדינה. מכיוון שנשים היו מודרות עד לא מזמן מתפקידי לחימה, הן לא נתפסו כשותפות במחויבות האולטימטיבית למדינה, ולא יכלו לממש את אזרחותן באותה רמה כמו "האזרח הטוב". הקשר הדוק בין שירות צבאי לאזרחות מייצר, אם כך, "חלוקת אזרחות מגדרית", כשאזרחות של נשים נתפסת כמשנית לאזרחותם של הגברים הלוחמים (ברקוביץ, 1999; יזרעאלי, 1999; ששון-לוי, 2006).

המעבר מגיוס חובה לצבא מקצועי כרוך לעתים קרובות בדה-מיליטריזציה של החברה, התרבות והאזרחות, ויכול, אם כך, לעצב מחדש גם את "חלוקת האזרחות המגדרית". ראשית, עם ביטול גיוס חובה מתרופף הקשר בין שירות צבאי לבין הגדרת האזרחות (Burk, 1995) וניתן לצפות לאזרוחה של האזרחות. "אזרחות אזרחית", אשר ערכיה הבסיסיים אינם הערכים הצבאיים ואיננה מאדירה גברים וגבריות, יכולה לאפשר שוויון בין אזרחותן של נשים ואזרחותם של גברים. כשהשירות הצבאי לא יהיה המגדיר המרכזי של שייכות לקולקטיב, תהיה אפשרות להגמיש את כללי הכניסה וההשתתפות בקולקטיב, ולנשים יהיה מקום שוויוני יותר מאשר במבנה האזרחות הנוכחי. אזרוחה של האזרחות יכול להוביל לא רק לשוויון מגדרי, אלא גם לצמצום הריבוד האזרחי בין יהודים וערבים, ובין מזרחים ואשכנזים בישראל.

יתר על כן, צבא חובה גדול, צבא המונים המהווה ארוע נורמטיבי בחייהם של מרבית הצעירים במדינה, הינו מרכיב מרכזי בכינונה של תרבות מיליטריסטית, אשר נותנת ערכיות גבוהה יותר לגברים בכלל ולגבריות הלוחמת בפרט, ולכן יש לה השפעה שלילית על מעמדן ותפקידן של נשים. המעבר לצבא מקצועי (ולתקופה של שלום) הוא חלק מתהליך דה-מיליטריזציה של חיי היומיום (Leander, 2004), וכרוך גם באימוץ תפיסות אזרחות ליברליות. כלומר, מעבר לצבא מקצועי עשוי להביא לפרימת הקשר שבין שירות צבאי לבין הלאומיות, וכן לדה-מיליטריזציה של התרבות הלאומית.

דיוויד מורגן (Morgan, 1994) טען כי ככל שהצבא פתוח יותר אל החברה, וערכיו פחות מרכזיים בחברה האזרחית, כך הוא הופך פחות מרכזי בעיצובן של זהויות גבריות. כתוצאה מכך, הזהויות הגבריות, הן בצבא והן בחברה האזרחית, עשויות להיות מגוונות יותר. יצירת מרחב תרבותי המאפשר מגוון רחב של זהויות גבריות ונשיות, מהווה מהלך משחרר בפני עצמו, עבור גברים ונשים כאחד. **ניתן לשער אם כן שהמעבר לצבא מקצועי יתרום להבניית תרבות אזרחית ותרבות פוליטית שוויוניות יותר, ומכאן ליחסי מגדר שוויוניים יותר.**

2. רמת הארגון:

לעומת התשובה החיובית שניתנה ברמת האזרחות, הרי שברמת הארגון, התשובה לשאלת יחסי המגדר בצבא המקצועי מורכבת יותר. כפי שהראיתי, במעבר לצבא מקצועי בדרך כלל עולה שיעורן של

הנשים בצבא בשל מחסור בכוח אדם איכותי בקרב גברים מהמעמד הבינוני, שינויים טכנולוגיים, ולעתים החלטות של בתי משפט מקומיים או טרנס-לאומיים (Dandeker and Segal 1996). אולם יש סיבות שבישראל יחולו תהליכים אחרים ושונים עם מעבר לצבא מקצועי.

אני רוצה להשתמש בהמשגה שהציעו שרית עמרם כץ, זאב לרר, והדס בן-אליהו לפיה מעמדן של נשים בצבא משופע ממספר לחצים סותרים: הדחף הבירוקרטי לניצול כוח אדם, דחף הלגיטימציה הליברלית, והדחף המגדרי. השאלה היא מה יהיה כוחו של כל אחד מהדחפים בצבא מקצועי. הדחף הבירוקרטי – הדחף הבירוקרטי הוא דחף של יעילות. הוא איננו בהכרח שוויוני, אך כשיש אפשרויות למיצוי טוב יותר של כוח אדם, הוא יפעל למטרה זאת. הדחף הבירוקרטי הוא שפעל, למשל, להכנסת נשים לתפקידי הדרכה בשריון בשנות השבעים. בעקבות מלחמת יום כיפור נוצר צורך להפנות גברים מתפקידי הדרכה לתפקידי לחימה. הדרך הבירוקרטית להתמודד עם הצורך הזה היתה להכניס נשים לתפקידי ההדרכה, קודם בשריון ומאוחר יותר בחי"ר. הדחף הבירוקרטי יכול להרחיב את האתרים, המיקומים והתפקידים שנשים נמצאות בהם.

ניתן להניח שבצבא מקצועי יגדל כוחו של הדחף הבירוקרטי – ראשית, כפי שנאמר, עם הירידה בשיעורי גיוס של גברים מהמעמד הבינוני הצבא יאלץ לפנות לקבוצות רחבות יותר, ולהציע להן תפקידים משמעותיים על מנת שהן יתגייסו. יתר על כן, היום יש תלות גבוהה של הצבא בנשים במערכי ההדרכה, מודיעין, מחשוב, ושלישות. הדחף ה הבירוקרטי ידחוף לאינרציה של המבנה הקיים, ומכאן שנוכל לשער שבמעבר לצבא מקצועי ישמר שיעורן של הנשים בצבא והמיקומים שלהן בצבא אולי אף יורחבו. זוהי כזכור הטענה העיקרית של האלטינר – במעבר לצבא מקצועי צריך יותר נשים בשל צרכי כוח אדם, כלומר בשל הצורך הבירוקרטי.

דחף הלגיטימציה הליברלי - הדחף הליברלי, המדגיש זכויות טבעיות ושוות של כל פרט כערך מרכזי במדינה הליברלית, דוחף במפורש לשוויון מגדרי בצבא. שיח זה מדגיש שוויון הזדמנויות, ורואה בחסימה של קטגוריות חברתיות מפני מילוי תפקידים מסוימים בצבא או בשוק העבודה אפליה מבנית ופסולה. השיח הליברלי משפיע על הצבא הישראלי מיום הקמתו – לא רק גיוס נשים לשירות חובה, אלא גם פרויקטים כגון המקא"ם, גיוס והכשרת עולים ועוד. ההשפעה הברורה ביותר של הדחף הליברלי התבטא בבג"ץ אליס מילר, כשבית המשפט הכריע שיש לתת לדחף המגדרי משקל משמעותי יותר בעיצוב מדיניות כוח האדם של הצבא. הדחף הליברלי, אם כן, מופעל על הצבא בעיקר מבחוץ, על ידי ארגוני החברה האזרחית, והצבא נענה שכן הוא לא יכול לוותר על הלגיטימציה החברתית. יחד עם זאת, הצבא רווי באי שוויון אתני, מעמדי ומגדרי. כלומר לדחף זה יש השפעה חלקים בלבד על הצבא.

מה יקרה לכוחו של הדחף הליברלי עם מעבר לצבא מקצועי? כאן אני חייבת להגיד שנדרשת זהירות רבה בתחזיות לעתיד. מחד, נראה כי כוחו של הדחף הליברלי יפחת - נשים לא יגויסו מתוקף החוק, ולכן החוק גם לא יגן עליהן. צבא המבוסס על גיוס מקצועי יהיה פחות רגיש למחאה של ארגוני החברה האזרחית, ובעיקר ארגוני נשים. כל עוד הצבא מבוסס על גיוס חובה, מאבקן של קבוצות מוחלשות, לרבות נשים, מתמקד במדינה בתור הגוף המסדיר את ההסדרים התרבותיים בצבא, ובתוך כך, את מדיניות הגיוס של הצבא. עם התרופפות הקשר בין הצבא לבין האזרחות נחלש גם כוח המחאה של ארגוני החברה האזרחית, ואנו עלולים לחזות בירידה בפיקוח החברתי של החברה האזרחית על הצבא (לוי, 2007). למדינה ולארגונים אזרחיים תהיה פחות יכולת להשפיע על הצבא, יהיו פחות מנופים להפעיל כדי ללחוץ על הצבא. יתר על כן בצבא מקצועי עלולה להצטמצם המחויבות לערכים ליברלים אוניברסליסטיים. כצבא חובה ה נשען על גיוס נשים מאז הקמתו, הצבא הישראלי מפגין יותר מחויבות לאוניברסליזם מצבאות

אחרים. כך למשל, הדרת הנשים מקורסים יוקרתיים בצבא לא נשענה על טיעונים מהותניים כנגד נשים, אלא הסתמכה על טיעונים אוניברסליסטיים, שהדגישו שיקולי עלות ותועלת כלכליים (ראו בג"ץ אליס מילר). גם אם המחויבות לאוניברסליזם מייצרת רק מצג של שוויון ולא שוויון אמיתי, עדיין נראה כי יש למחויבות זאת משמעות בעיצוב מקומן של הנשים בצבא. ללא המחויבות לאוניברסליזם ייתכן שתדד גם המחויבות לגיוסן של נשים ושיפור מעמדן בצבא. לכן עם ירידה בכוחו של הדחף הליברלי הצבא מקצועי יהיה חופשי יותר לפעול בדרכים מסורתיות יותר ביחס לנשים.

הדחף השלישי הוא הדחף המגדרי – הדחף לשמר את הצבא כארגון גברי, כארגון המכונן, מסמל ומייצר גבריות, עליונות גברית. דחף זה, הנשען תמיד על תפישה מהותנית והירארכית של הבדלים מגדריים, מאפיין צבאות בכלל, ובאופן דומה גם את הצבא הישראלי מאז הקמתו, למרות גיוס חובה של נשים. הדחף המגדרי מקבל ביטוי ברור בחלוקת התפקידים בצבא – כלומר הבירוקרטיה מתרגמת את הדחף המגדרי לפרקטיקות מוסדרות של מיון ושיבוץ, אורך שירות, חלוקת תפקידים, מנגנוני פטור שונים וכדומה. בצבא הנוכחי הדחף המגדרי מתכנס עם הדחף הדתי, ושניהם יחד פועלים להפרדה הירארכית של נשים וגברים בצבא. מה יקרה בצבא מקצועי? יגיל לוי (2007) טוען כי אם ימוסד צבא מקצועי בישראל, יבוא חלק ניכר מן המתגייסים מקרב קבוצות שמרניות, דתיות ואידאולוגיות יותר. קבוצות כאלה, כפי שהראיתי מוקדם יותר, עשויות "להשפיע מלמטה" בכיוון של הדרת נשים, למשל על ידי סירובם של החיילים לשרת לצד נשים. ככל שהצבא יהיה יותר תלוי בקבוצות אלה על מנת למלא את צרכי כוח האדם, כך סביר יותר שהוא יגביל את שיעור הנשים בצבא ואת קידומן לדרגות בכירות. כלומר, הדחף המגדרי יקבל חיזוק מהדחף הדתי, ושניהם יפעלו יחד לרה – סגרגציה מגדרית של הצבא, הוצאת נשים מתפקידי לחימה וכדומה. ברמת הארגון נראה אם כן לחצים סותרים – בעוד שהלחץ הבירוקרטי ידחף לשלב ולקדם נשים בצבא, כוח השפעתו של הלחץ הליברלי ייחלש, והלחץ המגדרי יתחזק אם תהיה עליה בכוחם של הדתיים בצבא. ספק אם לצבא מקצועי אשר לא יביע מחויבות לאוניברסליזם, לא יהיה תחת פיקוחה המתמיד של החברה האזרחית, יהיה מאוכלס באוכלוסיות שמרניות ובעלות אופי פטריארכלי יותר, ויאמץ זהות ומדיניות לוחמנית יותר – יהיה עניין בגיוס נשים בשיעור גדול יותר מהיום, ואף בשילובן בצבא ובקידומן. דווקא המבנה של גיוס החובה האוניברסלי הוא שיאפשר לצבא להמשיך בתהליך של שיפור מעמדן של הנשים בו.

יחד עם זאת, נדרשת פה מילה של זהירות – הצבא האמריקאי נחשב כבר שנים רבות למעסיק שוויוני יותר מארגונים אחרים בשוק העבודה. ברור כי צורכי כוח אדם הם שהניעו את הצבא לגייס ולקדם נשים שחורות בשיעור העולה על חלקן באוכלוסיה הכללית, והצורך בלגיטימציה ליברלית הוא שדחף את הצבא לנסח כללים ברורים של שוויון גזעי ולהציב מפקדים המפקחים על שוויון ההזדמנויות הגזעי בכל יחידה. כלומר ללחץ הבירוקרטי והליברלי יש כוח לא מבוטל גם בצבא מקצועי. השאלה היא מה יהיה כוחם לעומת כוחו של הדחף המגדרי-דתי?

3. רמת החיילת:

ולבסוף, רמת החוויה של החיילת האינדיווידואלית תלויה גם היא בסוג הצבא שיתעצב ובהקשר שלו. ברמת החוויה הסובייקטיבית של החיילת, נמצא הבדלים מובהקים בין צבא אחד למשנהו, בין נשים מקבוצות חברתיות שונות וכן בין מיקומים שונים באותו צבא. בצבא האמריקאי, למשל, המדיניות של "אל תשאל, אל תספר", אשר היתה בתוקף משנת עד 1993 ועד 2011, אסרה על שירות צבאי של לסביות והומוסקסואלים גלויים (מחוץ לארון). מדיניות זאת יצרה חוויה בסיסית לחיילות בצבא – הן היו צריכות להיזהר מלהיתפס כגבריות מדי, שכן אז הן נתפסו כלסביות

ושחררו מהצבא, אבל עדיין להיזהר מלהיות נשיות מידי כי אז הן יתפשו כלא מתאימות לצבא, חלשות וחסרות כישורים, או כמתירנית ומופקרת מינית. חיילות בצבא האמריקאי נדרשו, אם כך, למצוא איזון בין פרקטיקות נשיות לפרקטיקות גבריות: הן היו צריכות להיות מספיק גבריות על מנת להיתפס כראויות למשימה הצבאית, אך לא גבריות מדי מכדי להיתפס כלסביות (Herbert, 1998).

בצבא הישראלי המחקר מראה כי חוויית השירות הצבאי של החיילת מוגדרת במידה רבה על ידי אופי התפקיד שהיא נדרשת לבצע. חיילות בתפקידים "גבריים" נוטות לעתים קרובות לאמץ את הפרקטיקות של הגבריות הקרבית באמצעות חיקוי דפוסי ההתנהגות והדיבור של החייל הקרבי, התבדלות מנשים ומתפיסה מסורתית של נשיות וטריוויאליזציה של הטרדות מיניות (ששון-לוי, 2006). לעומתן, חיילות המשרתות כפקידות נדרשות לעתים קרובות לבצע תפקיד נשי מסורתי, שבו בולטים יחסי הכוח המגדריים, כאשר אישה צעירה צריכה להעניק שירותי עזר, כולל שירותים דומסטיים, לגבר בעל ותק, דרגה וניסיון רבים משלה. בתפקיד זה, החיילות נדרשות "לעשות נשיות מסורתית" (Sasson-Levy, 2007) באופן שלעיתים קרובות מקומם אותן. ושוב, בתפקידים טכניים נשים נדרשות להתמודדות מגדרית אחרת. אפשר להניח שבצבא מקצועי תצמצם מאוד התופעה של כוח אדם נשי זול ושל אבטלה סמויה של חיילות, כפי שקורה לעתים בצבא המבוסס על גיוס חובה. יתר על כן, במידה שיהיה מחסור בכוח אדם הצבא יאולץ לפתוח תפקידים נוספים בפני נשים ולשפר ככלל את מעמדן של הנשים בצבא. בשני מובנים אלה, החוויה האישית בצבא מקצועי תהיה חיובית יותר עבור חלק מהחיילות. יחד עם זאת, ייתכן שהצבא המקצועי יתייחס אל נשים רק כאל "כוח מילואים", ולא כאל חלק אינטגרלי מהצבא. או אז, החוויה של החיילת תעוצב באמצעות חלוקת עבודה מגדרית היררכית והפרדה מגדרית גוברת והתחושה של מיעוט, נחיתות, שוליות וחוסר חשיבות תהיה המאפיין העיקרי של חווית השירות. סגל viii טוענת כי במקרה כזה נשים לא ירצו להתגייס כלל. לטענתה, נשים ירצו להתגייס רק אם הצבא המקצועי יקפיד על תנאים שווים ואפשרויות שוות לנשים וגברים. לא ניתן, לפיכך, לדבר על חוויה אחידה של "חיילת בצבא", אלא המחקר יוצא עתה מתוך הנחה שההצלבה הדיפרנציאלית בין מגדר, מעמד ואתניות, מייצרת קבוצות שונות של נשים אשר משרתות במיקומים צבאיים שונים. השאלה היא, אם כך, מהי החוויה הסובייקטיבית של כל קבוצה מגדרית-מעמדית במהלך השירות הצבאי?

ניתן לצפות שבצבא מקצועי הדיפרנציאציה בין חוויות השירות של החיילות תהיה דרמטית עוד יותר, שכן נשים ממעמדות שונים ישרתו בתפקידים שונים, ובהתאם, יגויסו לפרקי זמן של שירות שונים, יקבלו שכר שונה, יזכו להכשרה דיפרנציאלית ויהיו מועמדות למסלולי קידום שונים. צריך לשאול אם כן אילו חיילות ישרתו באילו תפקידים? איך תעבוד ההסללה של קבוצות מסוימות של נשים לתפקידי פקידות ואחרות לתפקידי הדרכה? מהו ההון החברתי שמרוויחה או מפסידה כל קבוצה מהשירות הצבאי? שאלות אלו יקבעו את חוויית השירות הדיפרנציאלית של החיילות השונות.

סיכום

השוואת הצבא הישראלי לצבאות זרים מראה כי המקרה הישראלי הוא מקרה ייחודי מבחינה אמפירית ורעיונית, והוא דורש לכן המשגה נפרדת מזו הקיימת במחקר על צבאות המערב. בכל אחת מרמות הניתוח שהצעתי עלתה תמונה מעט שונה. ברמת האזרחות, נראה שהמעבר לצבא מקצועי יאפשר משטר מגדרי סובלני יותר לנשים. ברמת הארגון, ייתכן שמעבר כזה יביא דווקא להגברת הפערים המגדריים בצבא והעצמה של הסגרגציה המגדרית. ברמת החוויה של החיילת האינדיבידואלית, עשויה לחול עלייה

בדיפרנציאציה בקרב חיילות מקבוצות חברתיות שונות. בשלוש רמות הניתוח – רמת האזרחות, רמת הארגון ורמת החיילת – תהיה חשיבות קריטית להקשרים הביטחוניים, החברתיים והגלובליים שבהם יתרחש המעבר לצבא מקצועי.

אם נבחן את השילוב של שלוש רמות הניתוח נוכל להבחין בלחצים צולבים בצבא, הן ביחס לשוויון המגדרי והן ביחס להדרה ולהפרדה מגדרית. למשל: בארצות הברית, צבא החובה היה יותר גזעני וסקסיסטי מצבא מקצועי, ולכן המעבר היטיב עם נשים, ובמיוחד עם נשים מהמעמד הנמוך. אך בישראל, ללא המיגון של "צבא העם", עלול שיח הזהויות בצבא לחזק אתנוצנטריות, הומופוביה, גזענות וסקסיזם. באופן דומה, עלול לשרור מתח בין לחצים לשילוב נשים בשל קשיי כוח אדם, לבין לחצים להדרת נשים בשל התגברות הכוחות השמרניים בתוך הצבא, כפי שקורה כבר עכשיו. ההשלכות המגדריות של מעבר לצבא מגדרי, אם כך, אינן אחידות, אינן חד-סטטריות, אינן קוהרנטיות, והן עשויות להיות שונות בכל רמה. כך או כך, בשל המורכבות שבקשר הישראלי בין שירות צבאי, אזרחות ומגדר, נראה שגם המעבר מצבא חובה לצבא מקצועי לא יכונן משטר מגדרי קוהרנטי, ולא יפתור את הסתירות המאפיינות את השתתפותן של נשים במוסד האזרחות.

ⁱ ראו defense.gouv.fr/portal_repository/485447897__0004/fichier/getData

ⁱⁱ ראו U.s. Department of Defense, Office of the Assistant Secretary of Defense, Public Affairs New Release no. 449-94, July 1994. Accessed May, 16, 2008 from wrei.org/Sept_2007_Active.pdf (Women's Research & Education Institute)

ⁱⁱⁱ רוטנברג חגית (אין תאריך): הקרב על קדושות המחנה, אתר בשבע,

inn.co.il/Besheva/Article.aspx/7216

^{iv} למשל החלטת הטריבונל הקנדי לזכויות אדם מ-1989, שהכריעה ביחס לשילוב מלא של נשים בצבא הקנדי.

^v בתאריך 11.1.2000 פסק בית המשפט לצדק של האיחוד האירופי (case C-285/98) כי החלטת האיחוד האירופי המחייבת יחס שווה לגברים ולנשים בגישה, הכשרה, קידום ותנאי התעסוקה מבטלת חקיקה לאומית, כגון החוק הגרמני שאיפשר גיוס של נשים רק לחיל הרפואה והתזמורת הצבאית. תקדים זה חייב את כל צבאות מדינות האיחוד האירופי. ראו אתר בית המשפט של האיחוד האירופי:

curia.europa.eu/en/transitpage.htm

^{vi} החלטה 1325 של מועצת הביטחון של האו"ם מאוקטובר 2000 מתייחסת להשלכות הייחודיות של מצבי מלחמה על חייהן של נשים ונערות ומכירה בחשיבות הטמעתה של תפיסה מגדרית בתהליכי שלום ויישוב סכסוכים ובתפקידן המשמעותי של נשים בתהליכים אלה. ראו

daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf?OpenElement

בעשור האחרון של המאה הקודמת החלו מרבית מדינות נאט"ו לגייס נשים או להגדיל את מספר הנשים המשרתות בצבא. בשנת 2000 שירתו כשלוש מאות אלף נשים ב-17 מתוך 19 צבאות נאט"ו. הוועדה למעמדן של נשים בצבאות נאט"ו (The Committee on Women in the NATO Forces) מתכנסת אחת לשנה במטרה לשמוע על קידום הנשים בכל אחד מצבאות נאט"ו. ראו למשל:

nato.int/ims/2008/win/year-in-review.htm

